

Geopolitikkens geografi

Henrik Gutzon Larsen Lektor, Institut for Planlægning, Aalborg Universitet, email: hgl@plan.aau.dk.

Strange, that it is through geopolitics that geography – so often ... the neglected orphan of social theory – comes back into a social scientific understanding of the world (Harvey 2010, 210).

Geografi har tilsyneladende fået en renæssance i analyser af mellemstatslig og global politik. Men geografi er ikke et umælede fundament for politik. Geografi er i sig selv politisk. Som et bidrag til den tværfaglige dialog tegner artiklen konturerne af geopolitikkens lange og ofte omstridte historie, og opridsrer nogle centrale dimensioner i den nutidige forståelse af geopolitik og geografi.

Geografiens hævn

Geografiens hævn, "the revenge of geography". Så enkelt og umiddelbart forførende forklarer Robert D. Kaplan (2009) nutidens og fremtidens storpolitiske problemer. 1990'ernes „væbnede liberalisme“ og de ny-konservatives idealisme har spillet fallit. I stedet må vi atter vende os til den politiske realisme, og "of all the unsavory truths in which realism is rooted, the bluntest, most uncomfortable, and most deterministic of all is geography" (Kaplan 2009, 98). Her nytter ikke politisk teori. Ifølge Kaplan skal vi søge til tidligere tænkere som Alfred Mahan (1840-1914), Nicholas Spykman (1893-1943) og især Halford Mackinder (1861-1947), der alle forsøgte at forklare storpolitik som grundlæggende bestemt af geografiske faktorer:

If you want to understand the insights of geography, you need to seek out those thinkers who make liberal humanists profoundly uneasy – those authors who thought the map determined nearly everything, leaving little room for human agency (Kaplan 2009, 98).

Kaplan er på ingen måde den eneste, der gennem de seneste årtier har fundet vej til geografien som en vigtig faktor i storpolitik. Det kan naturligvis kun glæde en geograf. Men det er bemærkelsesværdigt, at den akademiske og offentlige debat alt for ofte kobler direkte tilbage til de geopolitiske klassikere – eller helt forbigår mere end et århundredes videnskabelige debat om sammenhænge mellem geografi og politik. Som flere iagttagere har bemærket, er der opstået en *ny-klassisk geopolitik*. I denne lille artikel vil jeg foretage en systematisk og historisk introduktion til geografers syn på geopolitik og det geografiske rum i håbet om, at den kan bidrage til den tværfaglige dialog. Særligt vil jeg inddrage nyere forståelser af geografi, der på afgørende vis udfordrer tankegangen i den klassiske forståelse. Jeg tager her udgangspunkt i erkendelsen af en ny-klassisk geopolitik, der også omfatter politologer knyttet til International Politik. Mit ærinde er dog ikke at opstille en systematisk kritik af politologers geopolitik.

Ny-klassisk geopolitik

Allerede i midten af 1980'erne bemærkede Leslie Hepple (1986), at der var sket en bemærkelsesværdig opblomstring af storpolitiske analyser, der direkte brugte ordet „geopolitik“, eller som mere usagt indskrev sig i den geopolitiske tradition. Henry Kissingers brug af ordet spillede i den forbindelse en rolle. Siden har Mark Bassin påpeget, at der også i Frankrig, Rusland og Tyskland er opstået en ny-klassisk geopolitik, der markerer „a return to the traditional models and spirit of classical geopolitics“ (Bassin 2004, 624). Nick Megoran (2010) anfører, at betegnelsen „ny-klassisk geopolitik“ bør beholdes nutidige analyser, der udtrykkeligt knytter an

til den „klassiske geopolitik“. Robert Kaplans artikel om „geografiens hævn“ er her et tydeligt eksempel. Men det er også ny-klassisk geopolitik i denne smalle forståelse, når politologen Sten Rynning med hjælp fra Mackinder fastslår, at USA's udenrigspolitik „opstår inden for en fast ramme – den geopolitiske“, der er hævet over specifikke ideologier og politikker:

Pointen i dette er *ikke*, at realister, liberalister og neokonservative handler ens. Det gør de ikke. Men de har samme overordnede prioriteter, som vi kan forstå ud fra en geopolitisk ramme, nemlig at etablere brohoveder ind mod Euro-Asien og fastholde Mellemøsten som amerikansk interesseområde (Rynning 2006, 78-79).

Virginie Mamadouhs definition af ny-klassisk geopolitik er dog nok mere brugbar og dækkende

Neoclassical geopolitics correspond to what the layman expects geopolitics to be: it is about the effects of geographical location and other geographical features on the foreign policy of a state and its relations with other states. It is also concerned with the strategic value of geographical factors (resources, access to the sea, etc.) (Mamadouh 1998, 238).

I dette perspektiv er det ikke den udtalte forbindelse til den klassiske geopolitik, der er væsentlig. Det er snarere måden at inddrage geografi i storpolitiske analyser, som karakteriserer den ny-klassiske geopolitik. Når Thomas Barnett (2004) tegner et verdenskort, der identificerer et „ikke-integreret mellemrum“ som fundamentet for fremtidens sikkerhedspolitik, indskriver han sig for eksempel i den klassiske geopolitik. Og om end mere nuanceret, kan vi også finde eksempler nærmere de hjemlige kyster. Geografisk afstand spiller således en central rolle hos Hans Mouritzen (1998) og Barry Buzan & Ole Wæver (2003). Problemet er i den forbindelse ikke, at geografi bliver tillagt betydning. Min anke er snarere, at mange udøvere af ny-klassisk geopolitik stort set forbigår den lange debat om samspil mellem geografi og politik, de måske noget uforvarende træder ind i. Dermed reproducerer den ny-klassiske geopolitik mange af de problemer, der kendetegnede den klassiske tradition, og den ender ofte med en forsimplet forståelse af geografi. Lad os først se nærmere på den klassiske geopolitik.¹

Klassisk geopolitik

Ordet *geopolitik* tilskrives svenskeren Rudolf Kjellén (1864-1922), der havde et mangesidigt virke som profes-

sor i statskundskab og konservativ politiker, men som også underviste i geografi og forfattede geografibøger (Holder 1992). I en tid, hvor biologi havde høj akademisk status, betragtede Kjellén staten som en „livsform“. Det vil sige, at han så en mere eller mindre direkte analogi mellem staten og biologiske organismer. I sit teoretiske hovedværk, *Staten som livsform* (1916), beskrev han således fem dele af statsorganismen: „geopolitik“ (geografi), „etnopolitik“ (etnicitet), „økonomipolitik“ (økonomi), „sociopolitik“ (sociale forhold) og „regeringspolitik“ (regeringsform). Geopolitik var her „läran om staten som geografisk organism eller företeelse i rummet: alltså staten som land, territorium, gebit eller, mest prägnant, *rike*“ (Kjellén 1916, 39). Kjellén var inspireret af geografen Friedrich Ratzel (1844-1904), der især er berøgt for begrebet „Lebensraum“, og det var ikke mindst gennem oversættelser af Kjelléns bøger til tysk, at „geopolitik“ i mellemkrigstiden særlig blev knyttet til kredsen omkring Karl Haushofer (1869-1946) og *Zeitschrift für Geopolitik*.

Det er den delvise kobling til naziregimet, der har gjort geopolitik til et følsomt begreb. Det gjaldt også i Danmark, hvor Gudmund Hatt (1884-1960) på grund af „tyskvenlige“ geopolitiske analyser under besættelsen blev afskediget fra sit professorat i kulturgeografi ved Københavns Universitet.² For journalisten Nicolai Blædel, der som udtalt antinazist skrev med stor styrke, havde Hatt gennem geopolitikken vovet sig „ud i denne med Videnskabens Navn smykkede tyske Agitation“ og gjort „Videnskaben til en Skøge“ (Blædel 1946, 569-70). Hatt var dog ikke nazist, men reaktionen afspejler en ikke ualmindelig betragtning i samtiden. Allerede under krigen gjorde især amerikanske geografer et ihærdigt forsøg på at distancere „videnskabelig“ geografi fra „pseudovidenskabelig“ geopolitik. Isaiah Bowman, der selv havde gjort en del væsen af storpolitikens geografi, betragtede slet og ret geopolitik som „an apology for theft“ (Bowman 1942, 658). Nyere forskning har imidlertid vist, at naziregimet var mindre påvirket af de tyske geopolitikere, end det tidligere blev antaget, og der var også væsentlige ideologiske forskelle (Bassin 1987). De tyske geopolitikere var dog udtalte imperialister og nationalister. Men de idéer om geografisk ekspansion, der ofte forbindes med dem, fandtes hos alle stormagter (Walter 2002). Det var et forhold, småstats-geopolitikeren Gudmund Hatt opfattede. I en artikel, der først blev trykt som „Hvad er Geopolitik?“ i *Berlingske Aftenavis*, skrev han:

Geopolitik drives som Videnskab især i Tyskland. Men i Praksis har de britiske Statsmænd været Verdens mest indsigtfulde Geopolitikere, allerede længe før Ratzel og Kjellén begyndte at skrive Bøger (Hatt 1940, 174).

Selvom politisk-geografiske tænkere i særlig Storbritannien og USA med al magt forsøgte at undgå „geopolitik“ som andet end et skældsord, var de præcis så nationalistiske og imperialistiske, som deres tyske samtidige. Det er derfor ikke et tilfælde, at geografer i de senere år har flyttet det kritiske blik til den direkte eller indirekte imperialismen, der kom til udtryk hos de „gode“ geografer. Det gælder for eksempel Halford Mackinder og Isaiah Bowman. Flere ser i den forbindelse foruroligende paralleller til nutidig (geo)politik (f.eks. Kearns 2009; Smith 2003).

Trods mange forskelle, kan der udledes tre sammenhængende elementer i den klassiske geopolitik. For det første hævdede de klassiske geopolitikere, at geografiske faktorer på afgørende vis bestemmer udfaldet af politik. Det er det, der i dag kaldes rumdeterminisme (eller geografisk determinisme). Typisk kunne det dreje sig om kontinenternes og oceanernes størrelse, form og indbyrdes forhold, men også topografiske spørgsmål, som det ikke mindst kom til udtryk i diskussioner af såkaldte „naturlige grænser“. Et klassisk eksempel er Mackinders (1904) idé om Eurasien som „historiens geografiske krumtap“. I en senere udgave af denne tankegang, betegnede han det indre Eurasien som „Hjertelandet“ og selve Eurasien som „Verdensøen“. Mackinder (1919, 194) håbede, at en „engel“ ville hviske Vestmagternes forhandler i Versailles den deterministiske pointe:

Who rules East Europe commands the Heartland:
Who rules the Heartland commands the World-
Island:
Who rules the World-Island commands the World.

Kontrollen over bestemte geografiske områder bestemte med andre ord storpolitikken. Geopolitikernes determinisme var sjældent fuldkommen, men efterlod – ofte en kende ulogisk – et vist rum for menneskelig indvirkning. Men i sidste instans bestemte geografien. I en anden kendt sentens formulerede Mackinder det således: „Man and not nature initiates, but nature in large measure controls“ (Mackinder 1904, 422). Her, som i mange andre tilfælde, dækker „natur“ og „geografi“ stort set det samme.

For det andet mente de klassiske geopolitikere, at geografiske faktorer repræsenterede en objektiv virkelighed. For geografer handlede det nok til en vis grad om at fastslå betydningen af deres fag, ikke mindst som et nyt universitetsfag. Men også uden for kredsen af fagbevidste geografer tiltrak geografiens tilsyneladende forklaringskraft. Politologen Nicholas Spykman mente således, at „geography does not argue. It simply is“ (Spykman 1938, 236). For det tredje, og på sin vis sammenfattende, lå der i disse idéer en forestilling om, at forklaringer knyttet til

geografi kunne hæve sig over ideologi og politik. Det kom for eksempel til udtryk hos Gudmund Hatt, som i sit forsvarsskrift til Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol fra december 1945 skrev:

Den politiske Geograf studerer upersonlige Kræfter. ... Det er hans Opgave at forklare Staternes Magtpolitik ud fra de givne geografiske Forhold, idet han mener, at Staternes Magtpolitik i væsentlig Grad beror netop paa geografiske Forudsætninger. ... Ideologiernes Betydning kan let overvurderes. Ideologierne forgaar, medens Lande og Folkeslag bestaar.³

Det er ikke mindst en kritisk vurdering af disse forhold, der på forskellig vis også kommer til udtryk i den nyklassiske geopolitik, der danner grundlag for de fleste nutidige geografers tilgang til geopolitik.

Kritisk geopolitik

Det var især fra en poststrukturalistisk vinkel, at geografer i løbet af 1990'erne gav sig i kast med geopolitik. Denne såkaldte „kritiske geopolitik“ har klare paralleller til den poststrukturalistiske drejning i international politisk teori, for eksempel til Richard Ashley (1987) og Rob Walkers (1993) kritik af det (ureflekterede) geografiske fundament i traditionel international politisk teori. Det er formodentlig også på dette felt, at geografer og politologer i nyere tid fundet størst fælles fodslag. Det er dog værd at bemærke, at det i første omgang ikke mindst var igennem Immanuel Wallersteins ganske strukturalistiske verdenssystemanalyse, at geografer i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne atter nærmede sig geopolitik. Peter Taylors lærebog i politisk geografi var i den forbindelse af stor betydning.⁴ Men jeg vil her fokusere på den kritiske geopolitik, der i højere grad tager livtag med den klassiske geopolitik.

Simon Dalby, en af forgangsmændene i den kritiske geopolitik, har i en central artikel beskrevet målet som analyser af „the politics of the geographical specification of politics“ (Dalby 1991, 274). Den lidt kryptiske programmerklæring dækker over et projekt, der på den ene side forholder sig kritisk til nedarvede „sandheder“ om samspil mellem geografi og politik, og som på den anden side også ser denne form for nedarvet tankegods som magtfuldt i både udøvelsen og erfaringen af politik. Klaus Dodds formulerer det således:

For the critical geopolitical writer ... the really important task is interpreting theories of world politics rather than repeating often ill-defined assumptions and understandings of politics and

geography. Challenging conventional categories of international and global politics is part and parcel of a critical evaluation of the role of geographical knowledge and its influence on social and political practices (Dodds 2005, 29-30).

For den kritiske geopolitik er geografien ikke en given eller fast ramme for politik. Geografi, som den bruges i politisk teori og praksis, er i sig selv politisk. Dette argument knytter sig til den „relationelle rumforståelse“, som er omtalt i næste afsnit. Men først skal vi se lidt nærmere på det kritisk-geopolitiske projekt, der i høj grad blev sat på sporet af Gearóid Ó Tuathail og John Agnew. I tråd med den poststrukturalistiske strømning, betragtede de geopolitik som en diskursiv praksis, der „rumliggør“ (eller „geograficerer“) storpolitik:

Geopolitics, we wish to suggest, should be critically re-conceptualized as a discursive practice by which intellectuals of statecraft ‘spatialize’ international politics in such a way as to represent it as a ‘world’ characterized by particular types of places, peoples and dramas (Ó Tuathail & Agnew 1992, 192).

Ó Tuathail og Agnew argumenterer på den baggrund, at geopolitik ikke blot er en praksis, der findes i en lille kreds af strategiske tænkere. Det at beskrive et storpolitisk problem er at praktisere geopolitik, for en sådan beskrivelse vil uundgåeligt – men ofte uudsagt – normalisere et bestemt verdensbillede. Ó Tuathail og Agnew påpeger i den forbindelse, at geopolitik kan være både „formel“ og „praktisk“. *Formel geopolitik* refererer her til de grupper af intellektuelle, der kan forbindes til mere eller mindre udtalte geopolitiske teorier. Denne form for geopolitik omfatter både de klassiske og de ny-klassiske geopolitikere. Og selvom de sjældent helt vil være ved det, udfører de kritiske geopolitikere også formel geopolitik, som dog har et kritisk snarere end et statsunderstøttende sigte. *Praktisk geopolitik* er dog ifølge Ó Tuathail og Agnew langt mere udbredt. Den praktiseres af statsmænd (og -kvinder), politikere, militærfolk og andre politiske praktikere. Præsident Bushs fremmaning af „Ondskabens Akse“ falder ind under denne kategori. Allerede Gudmund Hatt havde i øvrigt øje for geopolitikens praktiske og formelle side:

Fremragende Statsmænd har drevet praktisk Geopolitik alle Dage. Men Staternes Skæbne er af saa afgørende og almindelig Interesse, at de nødvendigvis maa beskæftige ogsaa andre Hjerner end dem, der er sat til at lede Staterne.

Ogsaa nogle videnskabelige Hjerner fanges ind af de Problemer, der vedrører Statens Liv (Hatt 1940, 178).

De kritiske geopolitikere har også erkendt en tredje geopolitisk praksis, *populær geopolitik*, som typisk drejer sig om de forestillinger om „fremmede“ folk, steder og farer, der udgår fra massemedierne (se f.eks. Ó Tuathail 1999 og Sharp 1993).

Geopolitik produceres således i mange former og sammenhænge. Blandt andet derfor er det afgørende, at geografi ikke betragtes som et mere eller mindre „naturligt“ fundament for politik. Geografien i geopolitiske argumenter skal i stedet betragtes som indlejret i specifikke lokale, nationale og transnationale sammenhænge. Men det er også helt centralt at erkende, at geopolitiske argumenter især opnår deres magt ved at reducere lokal kompleksitet til et ofte forførende simpelt verdensbillede. Ó Tuathail og Agnew formulerede det således: „geopolitical reasoning works by the active suppression of the complex geographical reality of places in favor of controllable geopolitical abstractions“ (Ó Tuathail & Agnew 1992, 195). Den kolde krigs geopolitik var for eksempel i store træk kendetegnet ved, at sikkerhedspolitiske problemer kunne reduceres til et simpelt geografisk spørgsmål: Øst eller Vest?

Gearóid Ó Tuathail (1996) har siden udviklet en mere udpræget poststrukturalistisk udgave af denne tilgang, der har opnået en vis opmærksomhed i international politisk teori, og særlig i årene omkring årtusindskiftet blev denne kritiske geopolitik udmøntet i en mængde bøger og artikler. John Agnew har på sin side bevæget sig i retning af en mindre poststrukturalistisk „historisk geopolitik“, som han har forfulgt i analyser af skiftende geopolitiske verdensordner (Agnew & Corbridge 1995; Agnew 2005). Og som Marcus Power og David Campbell (2010) påpeger i en nylig oversigt, har kritisk geopolitik i det hele taget udviklet sig til et ganske alsidigt felt. Men trods de mange forskelle, er de fleste geografer i dag samlet i en kritisk opposition til såvel den klassiske som den ny-klassiske geopolitik.

Den udenforstående vil nok med en vis ret spørge: hvor er geografien i alt dette? Der er immervæk ganske langt fra Halford Mackinders håndfaste „Hjerteland“, som de fleste vil genkende som geografisk, til de „rumliggørende“ diskurser, der optager mange kritiske geopolitikere. En del af forklaringen ligger i det ikke ubetydelige – men i mange sammenhænge usagte – forhold, at for geografer er geografi ikke blot geografi.

Geografers geografi

„Geografi“ er genstand for en omfattende og mangesidig litteratur.⁵ Jeg vil her især lægge vægt på David Harveys bidrag til debatten. Harvey, der utvivlsomt er den mest indflydelsesrige nulevende geograf, har udviklet sit geografiske perspektiv gennem fire årtier. Heldigvis har han for nylig sammenfattet sine tanker i nogle forholdsvis tilgængelige skrifter, som jeg her vil bruge som grundlag.⁶ Udgangspunktet for Harveys geografiforståelse er erkendelsen af tre grundlæggende måder at anskue det geografiske rum – den absolutte, den relative og den relationelle rumforståelse. Disse perspektiver skal ikke opfattes som konkurrerende „skoler“. Der er snarere tale om ofte udtalte måder, som geografer og andre betragter geografi på. Den relationelle rumforståelse er dog et udtalt perspektiv, og erkendelsen af det absolutte og relative rumbegreb er i høj grad det kritiske udgangspunkt for dette perspektiv. Jeg skal her afholde mig fra de koblinger til klassisk og moderne filosofi, der ofte bringes på banen i diskussionen af det geografiske rum. I stedet vil jeg skære ind til benet og knytte spørgsmålet om rumbegreber til diskussioner af mellemstatslig og global politik.

Det *absolutte rum* er det, de fleste vil opfatte som „geografi“. Det vil sige det tredimensionelle rum, vi umiddelbart sanser, og som kan opmåles og kortlægges. Ting og hændelser kan her stedfæstes (længde- og breddegrad), og afstande kan udmåles (meter). Der er med andre ord tale om absolut lokalisering og absolut afstand. Dette er naturligvis en særdeles nyttig måde at betragte det geografiske rum, og det absolutte rumbegreb anvendes da også med stor succes i kortlægning og navigation. Disse færdigheder er ikke blot af central betydning i et moderne hverdagsliv; de er også af afgørende betydning for militærvæsen og handelsliv. Det er derfor ikke underligt, at den strategisk-orienterede klassiske geopolitik især trak på det absolutte rumbegreb. Halford Mackinder benyttede netop kort til at illustrere sit geopolitiske argument om det indre Eurasien som historiens geografiske omdrejningspunkt. Det absolutte rumbegreb kommer dog ikke blot til udtryk i kort; det kan også udtrykkes i tekst og tale. Gudmund Hatts geopolitik frembyder et eksempel:

Den styrke, hvormed et Magtcentrum kan gøre sig gældende, aftager udefter. Stort set vil Intensiteten i det Kraftfelt, der omgiver et Magtcentrum, staa i omvendt Forhold til Kvadratet paa Afstanden (Hatt 1943, 46).

Denne argumentation minder slående om Hans Mouritzens (1998) modellering af sammenhængen mellem magt og afstand i mellemstatslig politik. Det er også en absolut

rumforståelse, der kommer til udtryk når Barry Buzan og Ole Wæver introducerer afstand som en central parameter i sikkerhedsstudier. Med forfatterens egne ord: “since most threats travel more easily over short distances than over long ones, security interdependence is normally patterned into regionally based clusters: security complexes” (Buzan & Wæver 2003, 4). De „regionale sikkerhedskomplekser“, Buzan og Wæver kortlægger, har i øvrigt både i udformning og ikke mindst i den geografiske tænkning slående ligheder med Saul B. Cohens geopolitik (f.eks. Cohen 1963; Cohen 1991).⁷ Disse udtryk for ny-klassisk geopolitik indeholder mange interessante elementer. Det er også prisværdigt, at særlig Buzan og Wæver ikke alene forlader sig på abstrakt teoretisering, men de også giver sig i kast med detaljerede regionale analyser. Men set med geografiske øjne er det grundlæggende problem, at en absolut rumforståelse alt for let udmønter sig i geografisk determinisme: geografiske faktorer som afstand, lokalisering og udbredelse får en selvstændig forklaringskraft.

Det *relative rum* træder på sin vis et skridt bort fra dette problem, men løser det ikke. Blandt geografer vandt det relative rumbegreb især udbredelse i løber af 1960'erne, hvor geografer, som andre samfundsvidenskabsfolk, blev optændt af behavioristiske ambitioner om at opstille almenyldige forklaringer. Det absolutte rumbegreb, der især kom til udtryk i den såkaldte regionalgeografi, var i den forbindelse alt for beskrivende og stedspecifik. I stedet lagde særlig de økonomisk-orienterede geografer vægt på at opstille universelle og kvantificerbare modeller, der kunne forklare lokalisering og bevægelse i det geografiske rum. I Danmark kom denne ambition tydelig til udtryk i Leon Dueholm og Chris Jensen-Butlers (1974) geografiske lærebog. Steder var ikke længere i sig selv interessante. Det var det relative forhold mellem steder, for eksempel mellem fabrik og marked, der var vigtigt. Det relative rumbegreb sætter således absolut afstand i forhold til noget andet, typisk tid (meter/minutter) men også omkostninger (meter/kroner). Der er med andre ord tale om relativ afstand. Igen er denne geografiforståelse åbenlyst nyttig i mange henseender, for eksempel i planlægning og logistik. Og særlig i form af teknologi indeholder det relative rumbegreb også en vis samfundsmæssig dynamik.

Det relative rumbegreb var ikke så fremtrædende i den klassiske geopolitik. Men det simrede ofte under overfladen. Når Halford Mackinder (1904) lagde vægt på det indre Eurasien, var det netop fordi han mente at en teknologisk udvikling havde flyttet den geostrategiske fordel fra havbaseret til landbaseret magt: med jernbaner kunne Rusland opnå den mobilitet, der tidligere især var til det maritime Storbritanniens fordel. Gudmund Hatt (1943, 46) indså ligeledes, at „jo bedre Samfærdselsfor-

holdene er, desto langsommere vil Intensiteten i Kraft-feltet aftage“. I dag erkender Barry Buzan og Ole Wæver (2003, 46) tilsvarende, at en supermagt har magt til at „transcendere geografis logik“ og tilsidesætte det „regionale imperativ“. Spørgsmålet om hvordan „globaliseringen“ berører afstand lurer også i analysen. Men som det også var tilfældet for deres forgængere, får denne indsigt ikke afgørende betydning for udformningen af et grundlæggende absolut geografisk verdensbillede. Det er på sin vis sigende, at Buzan og Wæver (2003, 484) vil „udfylde kortet“ med regionale sikkerhedskomplekser. Faren for geografisk determinisme ligger derfor stadige snublende nær. Leslie Hepple har sammenfattet problemet som den *naturalistiske fejlslutning* i den klassiske (og dermed også den ny-klassiske) geopolitik. Det vil sige:

an excessively direct linking of ‘permanent geographical factors’ with policy, with ‘technology’ transforming these ‘natural’ relations, but with little discussion of the social and political assumptions and models that are always involved in social constructions such as geopolitics (Hepple 1986, S33).

Det er idéen om det *relationelle rum*, der for alvor tager favntag med dette problem. Men det er også her, at sagerne for alvor bliver komplicerede – og stærkt om-diskuterede. Det illustreres af det forhold, at det relationelle rumbegreb i løbet af 1970’erne blev udviklet af historisk-materialistiske geografer som David Harvey, men også af fænomenologisk-orienterede geografer. Der var således lagt op til betydelig uenighed, der endda voksede yderligere, efterhånden som poststrukturalisme i løbet af 1980’erne også fik tag i mange geografer. Trods disse betydelige forskelle, er fortællerne for det relationelle rumbegreb forenet i at afvise den fuldstændige eller delvise afkobling af geografi fra historie og samfundsmæssige forhold, der kendetegner det absolutte og det relative rumbegreb. I det relationelle rumbegreb er geografi (rum), ligesom historie (tid), en integreret dimension af alle samfundsmæssige processer, og hverken geografi, historie eller det samfundsmæssige har i den forbindelse forrang. Der er med andre ord tale om et relationelt forhold mellem det sociale, det rumlige og det historiske. Edward Soja (2010, 70) har for nylig beskrevet dette som en „triple dialectics“; vi kunne måske tale om en „treening dialektik“.

Det er på den baggrund, at man skal forstå de fleste nutidige geografers næsten intuitive afstandtagen fra det geografiske rationale i den klassiske geopolitik og dens ny-klassiske aflægger. For den klassiske geopolitik er

netop kendetegnet ved, at politik og historie betragtes som helt eller delvist bestemt af geografiske faktorer. Det betyder ikke, at hverken det absolutte eller det relative rumbegreb er „forkert“. Begge har tværtimod deres praktiske nytte. Men i samfundsmæssig analyse må der anlægges en relationel geografiforståelse. Ellers ender vi alt for let med stærkt problematiske forklaringer. For hvis politiske og historiske udviklinger knyttes til antagelser om en given geografi, gøres analysen i bund og grund både upolitisk og ahistorisk – og dermed deterministisk. Der var engang, hvor grænsen mellem Frankrig og Tyskland var en geopolitisk brudflade i Europa, men som historien og den politiske udvikling har vist, er dette ikke en geografisk nødvendighed. Geografi er vigtig, men geografiske forhold ses som grundlæggende indlejret i en historie af politiske kampe om udformningen af den konkrete (materielle) såvel som den abstrakte (diskursive) verden.⁸

Geografis virkelige hævn

Trods den sigende forstavelse er geopolitik hverken som ord eller akademisk felt forbeholdt geografer. Den form for akademisk „livsrums politik“ ligger mig fjernt, og geopolitik har under alle omstændigheder altid været en ganske flydende betegnelse og praksis. Men jeg håber i denne lille artikel at have antydnet, at når det kommer til geopolitik og i en videre forstand samspil mellem geografi og politik, kan geografer tilbyde mindst to ting. For det første, fordi geopolitik og beslægtede betragtningsformer længe har været fagets smertensbarn, har geografer efterhånden opbygget en omfattende kritisk forståelse af disse spørgsmål. Denne litteratur bliver desværre ofte helt eller delvist overset. Blandt andet derfor forfalder ny-klassisk geopolitik stadig til de problematiske forklaringer, der kendetegner klassisk geopolitik. For det andet, og i nogen grad på den baggrund, har geografer etableret ganske nuancerede begreber og teorier til at forstå såvel geografi som sammenhænge mellem geografi og politik. Denne litteratur er på ingen måde entydig. Men trods de mange forskelle, peger den brogede gruppe omkring den relationelle rumforståelse på både muligheder og faldgruber i den samfundsvidenskabelige anvendelse af geografi. På den ene side understreger litteraturen således, at geografi er et grundlæggende element i alle samfundsmæssige forhold, også storpolitik. På den baggrund giver det for eksempel god mening, når Barry Buzan og Ole Wæver (2003) lægger vægt på regionale forskelle. Men samtidig åbner en ureflekteret anvendelse af geografiske faktorer en række faldgruber, der videnskabeligt og i sidste instans også politisk kan være problematiske. Mest ligetil, og tilsyneladende stadig svært tillokkende, er fristelsen til at give simple, gerne fysiske geografiske faktorer en afgø-

rende samfundsmæssig betydning; det vil sige, at forfalde til en variant af den „naturalistiske fejlslutning“. Det er på sin vis det der sker, når Buzan og Wæver konstruerer et verdensbillede baseret på absolut afstand, deres „regionale sikkerhedskomplekser“. Der findes dog langt mere problematiske eksempler på geografisk determinisme i den ny-klassiske geopolitik. Når Robert Kaplan (2009) taler om „geografiens hævn“, marcherer han stolt – eller rettere videnskabeligt dumdrigt og politisk problematisk – ind i en grim udgave af geografisk determinisme. Og det er her geografiens virkelige hævn lurer, nemlig at man overser, at den tilsyneladende faste geografiske virkelighed er et foranderligt produkt af mentale såvel som materielle samfundshistorier.

Referencer

- Agnew, J** 2005, *Hegemony: The New Shape of World Power*, Temple University Press, Philadelphia.
- Agnew, J & Corbridge, S** 1995, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*, Routledge, London.
- Ashley, RK** 1987, 'The geopolitics of geopolitical space: towards a critical social theory of international politics', *Alternatives*, vol. 12, nr. 4, pp. 403-434.
- Barnett, TPM** 2004, *The Pentagon's New Map: War and Peace in the Twenty-First Century*, G. P. Putnam's Sons, New York.
- Bassin, M** 1987, 'Race contra space: the conflict between German Geopolitik and National Socialism', *Political Geography Quarterly*, vol. 6, nr. 2, pp. 115-134.
- Bassin, M** 2004, 'The two faces of contemporary geopolitics', i *A Murphy m.fl. "Is there a politics to geopolitics?"*, *Progress in Human Geography*, vol. 28, nr. 5, pp. 619-640.
- Blædel, N** 1946, *Forbrydelse og Dumhed*, H. Hagerup, København.
- Bowman, I** 1942, 'Geography vs. geopolitics', *Geographical Review*, vol. 32, nr. 4, pp. 646-658.
- Buzan, B & Wæver, O** 2003, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Clifford, N, Holloway, SL, Rice, SP & Valentine, G** (red.) 2008, *Key Concepts in Geography* (2. udgave), Sage, London.
- Cohen, SB** 1963, *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York.
- Cohen, SB** 1991, 'Global geopolitical change in the post-cold war era', *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 81, nr. 4, pp. 551-580.
- Dalby, S** 1991, 'Critical geopolitics: discourse, difference and dissent', *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 9, nr. 3, pp. 261-283.
- Dodds, K** 2005, *Global Geopolitics: A Critical Introduction*, Pearson, Harlow.
- Dodds, K** (red.) 2009, *Geopolitics*, 4 bind (Sage Library of International Relations), Sage, London.
- Ducholm, L & Jensen-Butler, C** 1974, *Humangeografi*, Gjellerup, København.
- Flint, C & Taylor, PJ** 2007, *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality* (5. udgave), Pearson, Harlow.
- Hansen, F & Simonsen, K** 2004, *Geografiens videnskabsteori*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.
- Harvey, D** 2006, *Spaces of Global Capitalism*, Verso, London.
- Harvey, D** 2009, *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*, Columbia University Press, New York.
- Harvey, D** 2010, *The Enigma of Capital*, Profile Books, London.
- Hatt, G** 1940, *Kampen om Magten: Geopolitiske Strejfflys*, Berlingske Forlag, København.
- Hatt, G** 1943, *Fra Landsbyen til Verdensriget*, Forlaget Globus, København.
- Hepple, LW** 1986, 'The revival of geopolitics', *Political Geography Quarterly*, vol. 5, nr. 4, pp. S21-36.
- Holdar, S** 1992, 'The ideal state and the power of geography: the life-work of Rudolf Kjellén', *Political Geography*, vol. 11, nr. 3, pp. 307-323.
- Hubbard, P & Kitchin, R** (red.) 2010, *Key Thinkers on Space and Place* (2. udgave), Sage, London.
- Hubbard, P, Kitchin, R & Valentine, G** (red.) 2008, *Key Texts in Human Geography*, Sage, London.
- Kaplan, RD** 2009, 'The revenge of geography', *Foreign Policy*, nr. 172, pp. 96-105.
- Kearns, G** 2009, *Geography and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford.
- Kjellén, R** 1916, *Staten som liffsform*, Hugo Gebers Förlag, Stockholm.
- Larsen, HG** 2009, 'Gundmund Hatt 1884-1960', i *H Lorimer & C Withers* (red.), *Geographers: Biobibliographical Studies*, vol. 28, Continuum, London.
- Larsen, HG** 2011, "The need and ability for expansion": conceptions of living space in the small-state geopolitics of Gudmund Hatt', *Political Geography*, vol. 30, nr. 1, pp. 38-48.
- Lund, J** 2007, "At opretholde Sindets Neutralitet": Geografen Gudmund Hatt, det ny Europa og det store verdensdrama, i *JT Lauridsen* (red.), *Over stregen – under besættelsen*, Gyldendal, København.
- Mackinder, HJ** 1904, 'The geographical pivot of history', *The Geographical Journal*, vol. 23, nr. 4, pp. 421-437.
- Mackinder, HJ** 1919, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company, London.
- Mamadouh, VD** 1998, 'Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings', *GeoJournal*, vol. 46, nr. 4, pp. 237-253.
- Megoran, N** 2010, 'Neoclassical geopolitics', *Political Geography*, vol. 29, nr. 4, pp. 187-189.
- Mouritzen, H** 1998, *Theory and Reality of International Politics*, Ashgate, Aldershot.
- Ó Tuathail, G** 1996, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Ó Tuathail, G** 1999, 'Understanding critical geopolitics: geopolitics and risk society', *The Journal of Strategic Studies*, vol. 22, nr. 2/3, pp. 107-124.
- Ó Tuathail, G & Agnew, J** 1992, 'Geopolitics and discourse: practical geopolitical reasoning in American foreign policy', *Political Geography*, vol. 11, nr. 2, pp. 190-204.
- Parker, G** 1985, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, Croom Helm, London.
- Parker, G** 1998, *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, London.
- Power, M & Campbell, D** 2010, 'The state of critical geopolitics', *Political Geography*, vol. 29, nr. 5, pp. 243-246.
- Rynning, S** 2006, 'USA's udenrigspolitik i geopolitisk perspektiv', *Udenrigs*, vol. 61, nr. 3, pp. 71-81.
- Sharp, J. P.** 1993, 'Publishing American identity: popular geopolitics, myth and The Reader's Digest', *Political Geography* vol. 12, nr. 6, pp. 491-503.
- Smith, N** 2003, *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*, University of California Press, Berkeley.
- Soja, EW** 2010, *Seeking Spatial Justice*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

- Spykman, NJ** 1938, 'Geography and foreign policy II', *The American Political Science Review*, vol. 32, nr. 2, pp. 213-36.
- Stokke, K** 1999, *Politisk Geografi*, Tano Aschehoug, Oslo.
- Walker, RBJ** 1993, *Inside/Outside: International Politics as Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Walter, D** 2002, 'Grossraum (large space) concepts and imperial expansion', *Geopolitics*, vol. 7, nr. 3, pp. 61-74.

Noter

1. Parker (1998) og Ó Tuathail (1996) har udfærdiget gode introduktioner til geopolitikens historie fra henholdsvis en reflekteret traditionel og en post-strukturalistisk position. Stokke (1999) byder på kortfattede og eksemplarisk klare introduktioner til idéer om såvel geopolitik som geografi. Centrale bidrag til den klassiske og nyere geopolitik er optrykt i Dodds (2009).
2. Gudmund Hatt betragtede – med nogen ret – sig selv som tidens eneste danske geopolitiker. Joachim Lund (2007) har undersøgt Hatts virke og skæbne i forbindelse med den tyske besættelse. Selv har jeg, om end også med besættelsen som et vigtigt historisk omdrejningspunkt, analyseret Hatts geografiske og geopolitiske idéer i et længere perspektiv (Larsen 2009; Larsen 2011).
3. Gudmund Hatt, „Redegørelse fra Tiltalte“, 10. december 1945, Auditøren for Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol, Sager, T.225, Rigsarkivet (Hovedekstrakt, side 75 og 95). Hatt brugte – med et godt mål af opportuniste – „politisk geografi“ og „geopolitik“ som synonyme. Både før og nu har geografer forsøgt at skelne mellem disse to begreber (f.eks. Parker 1985, 1). I dag benytter de fleste geografer dog „geopolitik“ om det underfelt af den politiske geografi, der især beskæftiger sig med mellemstatslig og global politik. På grund af den omtumlede og konfliktfyldte historie, bruges ordet dog med en vis varsomhed.
4. Peter Taylors *Political Geography* udkom først i 1985. Bogen er siden blevet revideret flere gange, blandt andet for at afspejle ændringer i verdenspolitikken. De seneste udgaver er skrevet i samarbejde med Colin Flint (Flint & Taylor 2007). Taylor spillede også en central rolle i etableringen af tidsskriftet *Political Geography Quarterly* (siden 1992 *Political Geography*), der, sammen med tidsskriftet *Geopolitics*, er et centralt omdrejningspunkt for geografers arbejde med geopolitik.
5. Litteraturens bredde kommer for eksempel til udtryk i forlaget Sages omfangsrige antologier om geografiske nøglebegreber, -tænkere og -tekster (Clifford, Holloway, Rice & Valentine 2008; Hubbard & Kitchin 2010; Hubbard, Kitchin & Valentine 2008).
6. Se henholdsvis Harvey (2009, 133-165) og Harvey (2006, 119-148). Med inspiration fra filosofen Henri Lefebvre, anlægger Harvey en yderligere dimension, der udbygger og nuancerer hans version af den relationelle rumforståelse. For overskuelighedens skyld vil jeg dog ikke gå nærmere ind i denne diskussion. (En nogenlunde tilgængelig dansk introduktion til Lefebvres geografiske tænkning findes i Hansen & Simonsen (2004), Kapitel 9.)
7. Saul B. Cohen var en af de få amerikanske geografer, der i de første to-tre årtier efter krigen beskæftigede sig med geopolitik. Cohens artikel fra 1991 blev først præsenteret som hans „presidential address“ til The Association of American Geographers. Det burde illustrere geopolitikens renæssance, også blandt geografer. I Cohens tilfælde er der dog tale om geopolitik i et ny-klassisk format.
8. Jeg hælder her til John Agnews „historiske geopolitik“, der lægger vægt på både det materielle og det diskursive, ikke mindst i forbindelse med analysen af skiftende geopolitiske verdensordner (f.eks. Agnew & Corbridge 1995).